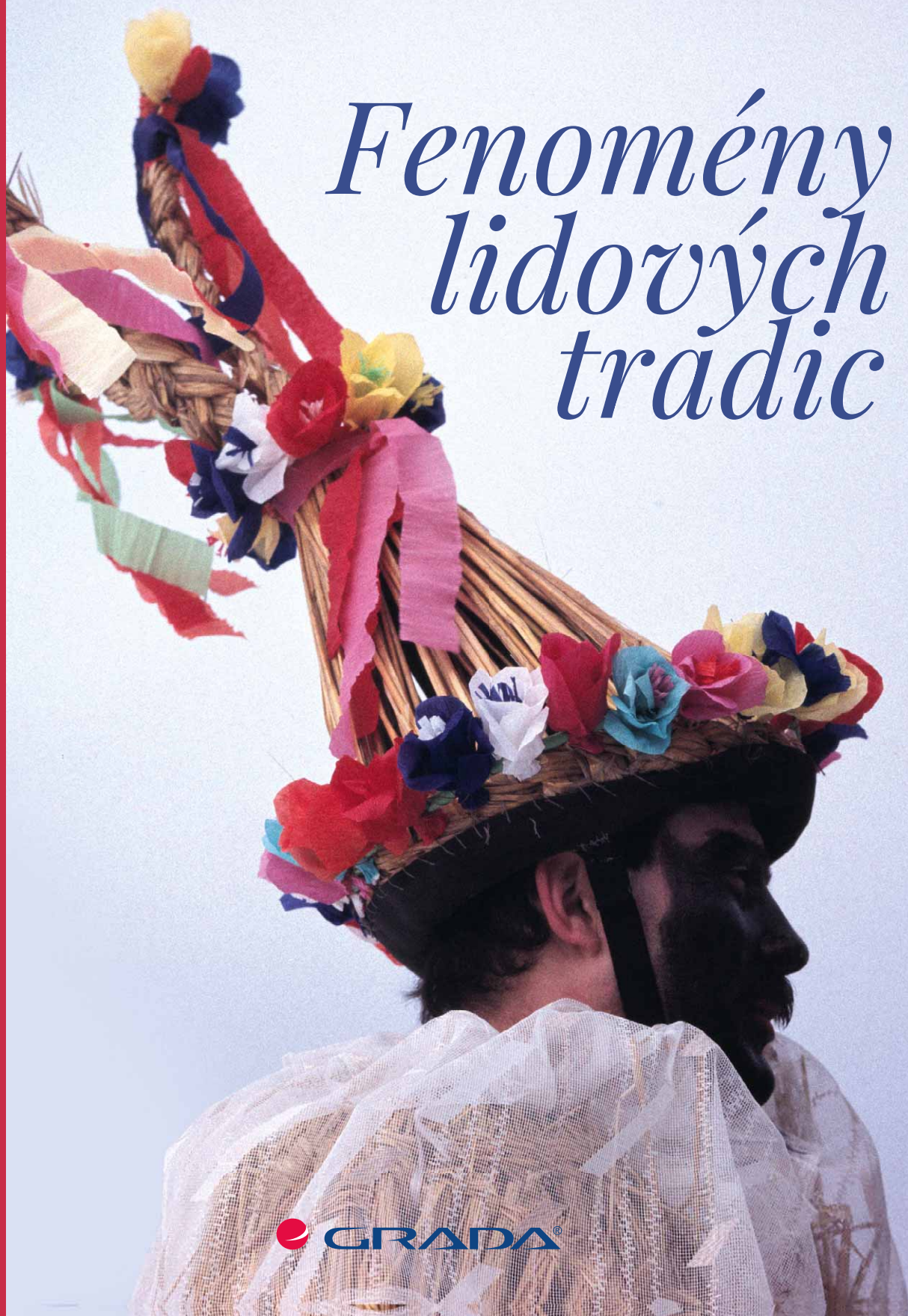


KROJE – OBŘADY – MASKY

JIŘINA LANGHAMMEROVÁ, JAKUB LANGHAMMER

Fenomény lidových tradic



Fenomény lidových tradic

**JIŘINA LANGHAMMEROVÁ,
JAKUB LANGHAMMER**

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **trestně stíháno**.

PhDr. Jiřina Langhammerová, prof. RNDr. Jakub Langhammer, Ph.D.

Fenomény lidových tradic kroje – obřady – masky

Vydala GRADA Publishing, a.s.

U Průhonu 22, Praha 7

tel.: 234 264 401

www.grada.cz

jako svou 8297. publikaci

Textová část PhDr. Jiřina Langhammerová

Fotografie prof. RNDr. Jakub Langhammer, Ph.D.

Realizace obálky Tiptop Studio, Písek

Sazba Jan Šístek

Odpovědná redaktorka PhDr. Hana Pešinová, Ing. Šárka Kratochvílová

Počet stran 256

První vydání, Praha 2021

Vytiskla tiskárna PBtisk a.s., Příbram

© GRADA Publishing, a.s., 2021

ISBN 978-80-271-4611-6 (ePub)

ISBN 978-80-271-4610-9 (pdf)

ISBN 978-80-271-3302-4 (print)

Publikace byla vydána za finančního přispění
Ministerstva kultury ČR.



Archivní dokumenty pocházejí z fondu: Národní muzeum, Archiv Národního muzea, Obrazový archiv etnografie.

Obsah

<i>Úvod</i>	8
<i>Lidové kroje a zvyky z České republiky</i>	12
<i>Oděvní tradice a lidové kroje</i>	14
České kroje	17
Kroje středočeské	18
Kroje východočeské	21
Kroje jihočeské	24
Kroje západočeské	27
Moravské a slezské kroje	31
Kroje hanácké	32
Kroje slezské	34
Kroje valašské	36
Kroje slovácké	38
<i>Zvykoslovná tradice a obřadní masky</i>	45
Rodinná obřadnost	47
Narození	48
Úmrtí	50
Svatba	51
Výroční obřadnost	53
Masopust	54
Velikonoce	57
Máje	61
Letnice	62
Poutě	65
Posvícení	67
Vánoce	69

<i>Fenomény českých a moravských tradic</i>	76
<i>Fotodokumentace v regionálním výběru</i>	78
Chodsko	80
Pošumaví	94
Blata	115
Střední Čechy	128
Podkrkonoší	145
Východní Čechy a Horácko	155
Haná	176
Slezsko	182
Valašsko	192
Slovácko	206
<i>Závěr</i>	228
Mapa etnografických regionů	230
Výkladový slovník	232
Poznámky	246
Prameny a literatura	254



Úvod

O lidových tradicích obecně, zvláště pak o tradicích českých, bylo již mnoho napsáno. Většina prací se tímto dědictvím zabývá jednotlivě, v encyklopedickém nebo oborovém výčtu či v pohledu regionálním. Naše práce se pokouší dané téma posuzovat z poněkud jiného hlediska, a sice vzájemného působení jevů materiální i duchovní kultury, tak jak v tradičním životě přicházely na svět a vyvíjely se ve vzájemném souznění. Předkládáme je ve výběru, jako výjimečné kulturní odkazy české tradiční společnosti, spjaté s lidovými kroji a obřady. Právě tyto dva fenomény jsou těsně spjaty s životem člověka – kroje jako jeho prezentace vnější, fyzická, obřady jako prezentace vnitřní, duchovní. Obojí spolu souvisí, roste, žije i umírá. V lidové kultuře není mnoho činitelů takto těsně vázaných na samotnou bytost člověka. Je proto přirozené, že právě těmto okruhům lidové kultury se dostalo největší pozornosti badatelů, dokumentátorů, sběratelů i následovníků. Je tedy z čeho čerpat, a to nejen z odeznělé minulosti, ale i z doby přítomné nebo nedávno minulé, v projevech nedávných i odborně dohledatelných. Oděvní tradice, zejména rustikální kroje, lidové zvyky a obřady, jejich doklady a atributy by bez vzájemné vazby patrně mnohem dříve zmizely ze scény života. Společenské uplatnění těchto jevů je stále svým způsobem aktuální. Je ale zřejmé, že postupně, někdy však natrvalo, ze života odcházejí, jako fenomény již společensky vyvětralé, zatímco jiné ještě stojí.

Současné etnologické studium je do značné míry odkázáno na jisté paběrky naší minulosti a z nich pak skládá mozaiku tradic, která při vši snaze nemůže být celistvá. Historická skutečnost některé prvky poztrácela a v reálném užití z ní zůstala torza. Někde se zachoval tradiční kroj, jinde masopust či dožínky, svatba. Všude je situace jiná, vázaná na rozdílný terén, národopisnou situaci v regionu a aktivitu místních lidí. Vzniká tak různorodá, ale reálná paleta reprezentující regiony a v součtu celou zemi. I když existuje řada dalších odkazů lidové tradice, dva zvolené fenomény – kroje a obřady spolu s maskami – chápeme jako dědictví, které nás inspiruje k zamyšlení nad životy našich předků, s přesahem do naší současnosti. Ze zachované sítě odkazů vybíráme jevy mimořádné, takové, které by neměly být zapomenuty, byť většinou takový osud zatím nehrozí. Výjimečných jevů však není nepřehledné množství a nevíme, kdy se mohou ze života vytrátit. A tak z těch dosud přetrvávajících vybíráme ty, které po odborném zhodnocení považujeme za unikátní. Takové, které si zaslouží nejen letmý obdiv, ale i zařazení do pestré palety paměti národa.

Oproti minulosti máme tu výhodu, že předcházející 20. století je dokumentováno nejen reáliemi, kresebnými a písemnými dokumenty či osobním svědectvím pamětníků, ale jejich výpověď věrohodně doplnila *fotografie*. Obecně respektovaný prostředek, který věrně a čitelně zobrazuje dané děje a v celku pak umí posloužit jako dobové album. Naše práce se v plné míře opírá právě o fotografii. Nejde však o sestavu náhodných nebo naopak uměle aranžovaných snímků krojů a zvyků s jejich atributy, ale o soustředěný fotografický fond *Jakuba Langhammera*, který při výzkumech, konaných po celou poslední generaci, dokumentuje unikátní jevy daných okruhů. Soubor je cenný nejen svou šíří a obsažností, ale i pohledem jednoho tvůrce, obohaceným dlouhodobou spoluprací s etnologkou *Jiřinou Langhammerovou*. Spolupráce obou autorů se představila již v řadě etnologických publikací, ale vzhledem k jejich převážně vědeckému zaměření nemohla být fotografické stránce věnována zásadní pozornost. Tento dluh napravuje současná publikace, koncipovaná v souhrě uměleckých fotografií a vytříbených názorů. Sleduje

zhruba jednu generaci pokračovatelů, která je zásadní pro uchování těchto tradic pro budoucnost. Zachycuje zároveň podobu projevů lidové kultury v čase rozsáhlých proměn společnosti, kdy řada těchto jevů nenávratně mizí.

Výběrovost, unikátnost, odborná a estetická kvalita fenoménů zahrnutých do publikace jsou jejími zásadními hledisky. Budeme rádi, když naše kniha najde příznivý ohlas u čtenářů a obohatí současnou sestavu národopisných publikací, kde vybraná tematika není v sumárním pojetí příliš častá: *lidové kroje, tradiční obřady a zvykoslovné masky*. Fenomény, které se vzájemně prolínají, obohacují a zděděným hodnotám dodávají přirozenou životnost.

Autoři publikace

**Stárek a stárka z panství Klobouky u Brna,
kolorovaná litografie W. Horna, rok 1837.**



Lidové kro

z České republiky

oje a zwyky



Oděvní tradice a lidové kroje

Lidové kroje v České republice patří mezi evropské unikáty, a to z hlediska jejich historické doložitelnosti, z pohledu regionálního rozvrstvení a četnosti, etnografické výlučnosti, ale i v estetické rovině. Významnou roli zde hraje jejich užívání ještě i v utilitárním 20. století, někde až do současnosti, což je odborně, ovšem i emočně, hodno obdivu. Tyto hodnoty jsou dány samotnou polohou země uprostřed Evropy, v krajině osobitě utvářené, s unikátním horopisným reliéfem, složitým historickým a kulturním vývojem, kdy toto území sehrálo nemalou, často i výjimečnou roli v historii Evropy. Všechny tyto vklady byly od dob středověku kulturním podložím české společnosti, včetně lidových vrstev, a dovedl je vstřebávat a odrážet i lidový kroj v nesčetných variantách historických, regionálních, v poloze užité i duchovní.

Pro naše téma jsou nejvíce nosné varianty *kroje svátečního*, kde je nejzřetelnější souhra tradice, účelu, textilního umění a dobové estetiky. Český venkov minulých staletí, kdy se jeho oděvní kultura formovala do výsledných forem, žil v poměrně uzavřeném společenství, rozhodně v jiných podmínkách vývoje, než měl oděv města a vyšších vrstev společnosti. Nežil však v izolaci, ale v jiném názorovém okruhu. Jeho dominantním činitelem bylo po dlouhé generace patriarchální uspořádání společnosti, kde se jen obtížně prosazovaly novinky nejen oděvu, ale života obecně. V tomto myšlenkovém *vakuu* se nesrovnatelně déle než jinde držely staré životní normy, přesto čas od času i kroje venkovanů doznaly jistých dobových změn. Výrazné změny, pro naše poznání sledovatelné, přišly před polovinou 19. století, spolu s myšlenkovým i hospodářským pokrokem, kdy do tradiční vesnice začaly více pronikat novinky.

Z hlediska kroje to jsou nové materiály, střihy a formy šatu, přijímání módních prvků, odkládání starých šatů jako odznaku poddanství, přibýly rovněž prvky spojené s národním obrozením a obecným pokrokem. Změny se zařadily do oděvních názorů někde pomaleji, někde rychleji, někde tak rychle, že se kroj odložil jako celek. Časté však bylo uchovávaní kroje ve vztahu k přežívající zvykoslovné tradici, svatbě či k jiným významným obřadům. Jsme tak u jednoho z činitelů stylového rozbarvení krojové mapy České republiky.

V horách a hospodářsky slabších regionech obecně si lidé nejen z chudoby, ale i *spásného* držení norem starého světa dlouho ponechávají tradiční kroj bez markantních změn. Snad mimovolně, ale pro krojovou historii významně, zachovávají v paměti české oděvní tradice jinde zmizelé, archaické prvky oblečení v materiálech i formách: *Valašsko, Horňácko, Chodsko*.

V zemědělsky prosperujících oblastech, kde již v počátku 19. století vyrostla silná selská vrstva, se tradiční kroj vyvíjí poněkud jinak. Systém oblečení zůstává nezměněný, ale jednotlivé kusy, jejich formy a celková architektura kroje dostává osobitou podobu rustikálního bohatství, zejména v kroji žen: nabírané sukně, bizarní úprava pokrývek hlavy, pestrost materiálů z domácí i tržní produkce, i když se jednotlivé součásti stále drží tradičních střihů. Obecnou dominantou těchto krojů je rozvinutá výšivka. Prvek, který se v generacích 19. století stal významným fenoménem, plným nápaditosti, barevného vidění světa a rustikální krásy: *Blata, Haná, Slovácko*.

Poslední typ české krojové palety patří oblastem v *blízkosti velkých měst*, středisek velkovýroby a obchodu, podobně bohatých jako oblasti selské, ale moderněji smýšlejících, schopných ochotně přijmout změnu. Touto změnou je móda města. Proniká do tradičního vesnického oblečení již v první třetině 19. století, ale usazuje se jako nosný prvek až před rokem 1850. Přináší změny

v tvarovém i barveném vidění kroje, hlavně v ohlasech *bílého empíru*; s ním přicházejí jemné tovární materiály, někdy i celé nové součásti oděvu, sice dobově nosné, ale zároveň кроj směřující k jeho vývojovému konci: *střední Čechy, Polabí, Opavské Slezsko*.

Toto malé schéma krojového rozrůznění si jednotlivé regiony osobitě přizpůsobily podle zákonitostí svého zázemí a potřeb – od oděvu všedního či svátečního, až po кроj obřadní. K tomuto výčtu je nutno přiřadit vedle ženského i tradiční ústroj mužů, obvykle méně provokativní, jako jisté elegantní pozadí rozkošatělé krásy kroje žen. I zde jsou však nenahraditelné hodnoty, jak v archaickém oděvu horalů, tak v dobově umírněných formách mužského odění z českých krajů, až po zdobné кроje slovácké. Obecně se některé typy časem pozměnily, jiné se téměř beze změn udržely po dlouhé generace, výjimečně dodnes.

V daných schématech tradiční кроj žily, měnily se kraj od kraje, účel od účelu, s většími i menšími ohledy na minulost. Znalec tradičního oděvního potenciálu Evropy na rozhraní dvou předešlých staletí, mistr *Ludvík Kuba*,

chápal lidový кроj již ve své době jako součást člověka s ním pevně spjatou, jako jeho vrchní, viditelnou vrstvu, s níž roste, žije i umírá.

Tento dobově avantgardní příměr vystihuje tradiční oděv v jeho hloubce a spojení s lidskou bytostí, která mu dává životnost a účel. Podobné, vpravdě antropologické pojetí, je v uvažování o krojovém potenciálu inspirativní i pro naši práci, při vědomí, že mnohé hodnoty minulosti dostaly během času výrazných změn. 1)



Děvčata v krojích z konce 19. století, Pošumaví.



České kroje

V rozsáhlých oblastech Čech se lidové kroje vyvíjely poněkud jinak než v řadě regionů sousední Moravy, a to i v dobách jejich obecného užívání, kde hranici tvoří rok 1850. V tento čas se ještě lidové kroje nosily ve všech českých krajích, ale již tehdy některé oblasti vykazovaly výše zmíněný příklon k prvkům městské módy. Ukazatelem dobových tendencí a krojové rozmanitosti jsou jedny z nejstarších souborných dokumentů, vyobrazení svatebčanů z českých krajů, účastníků se korunovace císaře Ferdinanda V. na českého krále v roce 1836. Již v tuto dobu jsou v krojích znát stylové rozdíly, s přiznáním, že někde, třeba v severních Čechách, se v kroji již nechodí. Dnes jsou pro nás tato vyobrazení důležitým zdrojem pro poznatky o podobě a užití krojů té doby. 2)

Kroje středočeské

Modelem dobových krojových tendencí je široká oblast *středních Čech*, především samotného **okolí Prahy**. Odtud se dochovaly krojové součásti, ale i celé oděvní komplety ženských krojů křehké krásy právě z doby vrcholného vývoje krojů, tedy času před polovinou 19. století. Dodržují základní krojovou skladbu, výběr i střihové pojetí součástí, ale vykazují novější styl *výšivek* domácí produkce, silně ovlivněné dobovou vyšivačskou profesí. Jsou vyšity na jemném batistu a tylu bílou přízí, s množstvím dírek, šitých pavoučků, krajkových lemů a unikátních výšivek na tylu. Starší kusy ještě výjimečně zachovávají výšivku červeným hedvábím, novější jsou pojaty v bílé koncepci.

Hlavním polem výšivky jsou sváteční zástěry, dále pleny na hlavu a další vnější kusy. K vyšíváním dílům se nosí hedvábné kabátky, vatované špensry, bohatě zdobené šněrovačky v městském stylu, vyztužené koticemi, potažené brokátem, sametem, často zdobené zlatou výšivkou nebo portami. Podobně se zdobí i drahé hedvábné sukně. Na Mělnicku, v úrodném *Polabí*, se vyšívalo i na jemném hedvábí, tentokrát zlatou nití na šátcích a zástěrách. Vrchol ženské atraktivity představují čepce. Tradiční jsou vyšívány na plátně drobnými uzlíčky nebo v krajkovém vzoru, pevně vyškrobené spolu s plátěnou holubičkou v týlu. Nejvíce ceněné byly zlaté a stříbrné čepce, pokryté krumplováním, pošíité zlatými a stříbrnými krajkami, někdy doplněné českými granáty, lemované valencienskými krajkami a v týlu uvázanou hedvábnou stuhou. Netvořily se podomácku, ale profesionálně, a v tradičním šatníku zastávaly roli oděvního klenotu.

Střední Čechy je oblast rozsáhlá, pokrývající zhruba území dnešního *Středočeského kraje*. Jeho okrajové části inklinovaly více k tradici – na jižním **Benešovsku**, západním **Berounsku** nebo severním **Litoměřicku**, s drobnými domácími rozdíly v úpravě oblečení, zejména pokrývce hlavy, v bližším či vzdálenějším ohlasu dobových trendů výšivky – například v přejímání bílé práce na rozdíl od tradičního karmazínu – výšivky červeným hedvábím na plátně s ohlasem barokního vzorování. Slavnostní ženský kroj se liší i v užití svrchních součástí, různých plédů a přehozů, ale hlavně v na míru šitých kabátků a špensrů. K nim se nosí dlouhé, rozložené sukně, vpředu kryté hedvábnými i vyšívanými zástěrami.

Podstatným a obecným ukazatelem oblečení je úprava hlavy. Ta se zde výrazně měnila i v průběhu jedné generace. Ještě před rokem 1850 si dívky uvazovaly kolem hlavy vyšívané vínky, starší osoby i ženy ze vzdálenějších lokalit dodržovaly užití tradičních plen a plachetek s bizarními úvazy, evokujícími ještě dávné doby středověku. V blízkosti měst a u majetnějších vrstev venkova té doby se k celku ustrojení přidává i móda čepců. Tentokrát čepců tuhých, měšťanského vzezření. Na vesnicích to bývaly domácíky hotovené čepce bílé, pevně vyškrobené, s úvazy stuh a holubiček. Prostřednictvím trhu se však na venkov dostávaly i cenné čepce zlaté a stříbrné, vyráběné profesionálně, s lokálními prvky výzdoby. Ke svátečnímu kroji patřily i drobné šperky, různé jehlice, hedvábné stuhy a šátky, ale i doma tvořené ozdoby k příležitostem

obřadních událostí, zejména věnčení svatebního páru, družiček a mládenců. Kroj mužů je více umírněný, elegantní, ale nevzdává se tradice. I zde najdeme výšivky na košilích, pěkné šátky na krk, vesty ze suken a brokátů se zlatými knoflíky, kalhoty z jelení kůže, vysoké kožené boty. O dobovém stylu kroje nejlépe vypovídá pokrývka hlavy. Vedle tradičních kožešinových čepic s textilním dýnkem kroji vévodí černý plstěný klobouk s širokou krempou, různě zdobený podle místa i majitele. Sedláci nosili dlouhé soukenné kabáty a vyšívané kožichy. Z tradičních šatníků se dochovaly i okázalé mužské ozdoby – pásy na klobouk vyšívané zlatem a hedvábím, hedvábné nebo černé sametové stuhy s tepanými přezkami, mladíci si za klobouk dávali kytku od milé, ke svatbě ho navíc zdobila rozmarýna.

Přes množství krojových dokladů se ve středních Čechách najde jen málo kusů jednoznačně lokálně zařaditelných – patrně v důsledku obecně přijímaných dobových tendencí a tím zřetelné nivelizace oděvu. Dovedeme však na nich dobře rozeznat účel, věk nositele, technologické prvky a hlavně příklon k módě. Jsou však i regionální výjimky, vysledované již v minulosti sběratelskými aktivitami našich národopisných předchůdců.

Výrazný typ středočeského kroje se vytvořil v Dolním Pojizeří, na **Mladoboleslavsku**, v oblasti, která udržela některé formy šatu jinde převrstvené novotami. V kroji žen zůstávají široké a dlouhé proporce, sukně z ručně tkané nebo unikátně tištěné látky, součásti z plátna se zdobí červenou výšivkou, později i bílým šitím. Čepce mají stuhové holubice, dívky nosí vyšívané vínky a v účesech zdobné jehlice, na šněrovačkách zlaté porty, na krku náhrdelníky z granátů. Mužské ustrojení se v podstatě shoduje s dalšími středočeskými



Děvče a mládenec ve svátečních krojích z doby kolem roku 1850, Ruzyně u Prahy.



Slavnostní kroje vdaných žen z doby kolem roku 1850, střední Čechy.

regiony – světlé jelenicové kalhoty sahající pod kolena, vysoké boty, modré či hnědé soukenné kabáty, drobně vyšité vesty a kamizoly, nabírané košile. Připomínáme, že zdejší kroj je mimořádně zdokumentovaný díky práci místní odbornice a sběratelky, paní *Barbory Hoblové*, významné spolupracovnice *Národopisné výstavy československé v Praze roku 1895*, akce, která dala základ nejen krojovému poznání, ale i celému vědnímu oboru – českému národopisu. 3)

Mladoboleslavský kroj je obrazem dobové tendence poloviny 19. století, kdy se vlna rustikální módy s prvky města přirozeně šíří dále, hlavně na severovýchod země. V místě zrodu tohoto stylu, tedy ve vlastních středních Čechách, pak kroj pomalu odchází z užití a předává štafetu oblastem s hlouběji zakotvenou tradicí. Střední Čechy se svou oděvní stopou však z odborného povědomí nemizí, ale ve své podstatě zůstávají pevným zázemím krojového odkazu české země.

V ostatních českých oblastech se lidový kroj dlouho držel rustikálních forem s tradiční zdobností, často pestrým vyšíváním, vzácnými rukodělnými tkaninami a oděvními součástmi se zřejmým ohlasem baroka. U žen to jsou rozložené, delší těžké sukně se zástěrami zdobenými složitou výšivkou, k nim utažený živůtek, plátěné košilky s vyškrobenými rukávy a nabíranými krejzlíky s ručními krajkami. Vdané ženy nosí úpravné kabátky, nápadité čepce a bizarní úvazy plen, jaké jsme popsali u starších středočeských typů. Vedle domácích tkanin se postupně užívá i materiálů továrních, v mužské módě se uplatňují jemná sukna, dobové klobouky a doplňky, jak je běžné v celé zemi, respektive v Evropě. Přes někdy odlišnou podobu krojů během času má ustrojení stále vyhraněný charakter se všemi zásadami úpravy i tradičního textilního umění a zejména s barevnou ornamentální výšivkou, stěžejní nejen v rámci krojů českých, ale má své významné místo i ve světovém srovnání.

Jednotlivé regiony se v našem výčtu představí, na rozdíl od obecně pojatých krojů středočeských, jako typy poměrně svérázné a jinde neopakované.

Přiblížíme je na konkrétních příkladech z krojově výrazných regionů Čech.

Kroje východočeské

Ze středu země, směrem na *východ Čech*, přicházíme do oblasti značně odlišné od krojově vyrovnaných středních Čech. Východočeský kraj a jeho národopisné regiony jsou z hlediska etnografického, kulturního a především zeměpisného značně různorodé. Pokrývají území od rozsáhlých polabských rovin kolem *Hradce Králové* až k vrcholům *Krkonoše* a *Orlických hor*. Mezi tím pahorkatiny, táhnoucí se od Českého Ráje po *Jičín*, *Novou Paku* a *Turnov*, východně pak kolem *Chrudimi*, *Hronova*, *Litomyšle*, až po mezníky české země v oblastech *Horácka* na Českomoravské vrchovině. Je to komplikovaný terén, z něhož vyšly krojové klenoty i zcela běžné typy oblečení na všední dny, pro rolníky i obyvatele malých městeček konce 19. století.

Podkrkonoší a Pojizeří. Jsme v oblasti textilních řemeslníků, přadláků, tkalců, tiskařů. Jejich práce se plně uplatnila na místních krojích – nejen na oděvech pro svátek, ale i u běžných *všedních typů*, které svou praktičností i estetickou úrovní lehce konkurovaly též oděvům okázalejším. Jsou zároveň pojítkem jednotlivých regionů, neboť účelnost oděvů sjednocovala jejich formu, zde podpořenou místní textilní tvorbou. Jejich materiály jsou šerka, kanafas, krizet, režné i barvené plátno, modrotisk, ale i materiály přidané z tržní produkce, jako kreton, manšestr, lehká sukna, k nim bavlněné potištěné šátky, pletené punčochy, dřeváky, pantofle, na zimu teplé kabátky a plédy. V těchto prostých oděvech se zachovalo množství starých forem a střihů, například ženské kandaše, nabrané sukně sešité se živůtkem, k nim obyčejné zástěry a delší plátěné košile s rovnými rukávky, různé úvazy šátků, bizarní kasání sukní při práci, plátěné kazajky mužů a obecné, dosti ochotné přijímání oděvních novinek, jako jsou ženské jupky, mužské dlouhé kalhoty a městské klobouky. Tyto různorodé kroje jednotila potřeba a tím i jednoduchost vzezření, vyhovující dnešnímu utilitárnímu vkusu. Kroje *svátečního užití* byly poněkud jiné. Vývojem dospěly k bělavým kompletům se silným akcentem ruční práce, například krojové celky z okolí *Jičína*, *Nové Paky* a *Hořic*. Na rozdíl od křehčích krojů z východočeských nížin, inklinujících k typům středočeským, zde pod horami se vyšívá na pevnějším plátnu, v jednodušších vzorech, látky na těžší součásti bývají rukodělné, ale proniká sem i místní



Mladí lidé ve svátečních krojích z poloviny 19. století, Novopacko.

produkce továrních kretonů, bavlněných látek, kašmírů. Až na details ozdob a místní úpravu součástí kroje nevykazovaly výjimečné hodnoty. Také poměrně brzy, již po polovině 19. století, přestaly být běžně užívány. Mnohé kusy se dostaly do muzeí a staly se i inspirací obnovitelské krojové práce, takže zůstaly dodnes v místním povědomí.

Mezi oděvními odkazy východočeského podhůří si nejvíce pozornosti zaslouží pojizerský kroj z okolí **Turnova**. V jeho starší fázi nacházíme ornamentální barevné výšivky na modrém podkladu plátěných zástěr. Vedle nich jsou to i obecnější práce *karmazínové* neboli zástěry a plachetky vyšíváné na bílém plátně višňově červeným hedvábím. Zde jsou však pojaty s mimořádnou tvůrčí invencí ornamentálních vzorů, zachovaných na stovkách muzejních kusů. *Turnovský kroj* si zaslouží pozornost i krásně vypracovanými, starobylými vínky, pruhy plátna vyšívány složitými, hustými červenými vzory s doplněním *zlatého* šití a drobných flitrů, dnes představující unikáty české výšivky obecně. Na hlavě je ženy či dívky doplňovaly vetknutými křehkými jehlicemi – třeslicemi, které účesu dodávaly na atraktivitě. I v tomto tradici blízkém regionu však na konci krojového vývoje převládly typy preferující oblíbenou bílou koncepci ustrojení, s prostou úpravou celku. 4)

Východočeské regiony kolem **Chrudimi** a **Hronova** se v celkové skladbě krojů nijak neodlišují od připomenutých pojizerských typů, zejména v generacích poloviny 19. století. Z předešlých let se však odtud zachovaly cenné výšivky. Jsou to zástěry z temně modrého plátna, vyšité v hustém ornamentálním vzoru bílou bavlnou. Jinde pak najdeme i celé červeně vyšité na plátně bílé, již uvedené práce *karmazínové*. K nim patří bíle vyšíváné šátky kosičky, zkrřížené na prsou, i velké pleny k úvazu na hlavu vdané ženy. K ustrojení se nosí vlněné šněrovačky, tkané sukně mezulánky a měkké přiléhavé kabátky s varhánky u pasu, jak výstižně připomínají popisy kroje z Babičky Boženy Němcové. V oblečení pro svátek ženy nosily pevně vyztužené čepce, vyšité na plátně, s plasticky vytvarovanými holubičkami v týlu, na nohou nízké střevíce a červené pletené punčochy.



Žena a muž s tradiční úpravou hlavy, Turnovsko, kroje kolem roku 1850.

Spojnicí východočeských oblastí od Chrudimi k Litomyšli jsou *kroje mužské*. Na rozdíl od jiných českých končin mají svá oděvní specifika, jistým způsobem obdobná s nedalekými regiony Moravy, dosahujícími až k Hané. Východočeši nosí kožené kalhoty rezavé barvy, košile s široce nabranými rukávy s výšivkou smetanového tónu, krátké vesty se žlutým vyšíváním a především široké kožené opasky zdobené výšivkou, zhotovenou rozštěpeným bílým pavím brkem. Výrazným doplňkem ustrojení jsou široké černé klobouky, zformované do tvaru člunu, po způsobu uniforem napoleonských vojáků.

Na závěr východočeské sestavy zmíníme typ nejvýraznější, ženský kraj z **Litomyšle**. V tomto ryze českém prostředí, prodchnutém atmosférou národního obrození, se lidový oděv udržel přes polovinu 19. století a zachoval si řadu archaických prvků. Zejména kraj žen a dívek mnohde obsahuje staré stříhové i výzdobné části. Hlavním ukazatelem krajové architektury je zdejší živůtek, nošený ještě kolem poloviny 19. století. Ve stylu vysokého pásání z času empiru si ponechal krátký střih dosahující vysoko nad pas, k němuž se přivazují stejně vyzdvižené vlněné sukně. Živůtek má rovné, otevřené přednice, kam se vsouvá pevná trojúhelníková vložka – punt, přes nějž se živůtek šněruje do tepaných oček. Zástěry jsou hedvábné nebo bíle vyšívané na plátně, košilky mají vyduté rukávky a unikátní zdobení – široké, naškrobené krejzlíky ze síťované krajky, typického textilního díla zdejších žen.

Litomyšlský kraj si zachoval jistou výjimečnost i v úpravě ženské hlavy, v mnoha směrech inklinující k typům moravským. Je to jednak obecně rozšířený červený tištěný šátek, vázaný v bizarním útvaru na hlavě vdané ženy. Za český oděvní unikát je pak možno považovat litomyšlskou šatku (zde *šatu*), nošenou ženami ještě v prvních desetiletích 19. století, ve formě shodné s podobnými úvazy na Moravě, včetně staré Hané. Zde je to podélná plátěná rouška, zdobená jemnou smetanovou výšivkou a zakončená cennou šitou krajkou, dalším unikátem východočeské textilní tvorby. Dívky z okolí Litomyšle mají rovněž svébytnou úpravu hlavy – se staženými vlasy na temeni, s vetknutou tepanou jehlicí a *pentlíkem*, a stuhovou náběrkou obkružující pletenec vlasů. Družičky a nevěsty ještě účes doplňují malou korálkovou korunkou.

Kroje jihočeské

Oblast jižních Čech si zachovala v české historii, hospodářství i kultuře osobitou tvář, kdysi dokonce označovanou jako malý stát ve státě. Krajina má své uzavření již horopisnou situací. Úrodné roviny uprostřed území obkružují hory a pahorkatiny, zemi zvlažují stovky rybníků a protékají tudy velké řeky, v čele s Vltavou. Kraj po staletí ovlivňovala správa zdejších feudálních panství, hlavně Rožmberků, posléze Schwarzenbergů, a krajíně vtiskla silný zemědělský ráz. Všechny tyto hodnoty plně působily na zdejší lidovou kulturu, v níž kraj hraje významnou roli. V této rozsáhlé oblasti, kryjící se zhruba s dnešním *Jihočeským krajem*, jsou čtyři národopisné regiony: *Táborsko* či *Kozácko*, *Prácheňsko*, *Doudlebsko* a *Blata*. Lidové kroje mají podobně rozdílný charakter jako krajina sama.

Severní kopcovité **Kozácko** s centrem ve městě *Tábor* inklinuje v tradičním oděvu k pokročilým sousedním oblastem středních Čech, s kroji převážně bílého charakteru. *Kozácký kraj* má však rozdílné výšivky, mistrovsky prolamované na plátně zástěry a šátků, ručně tkané sukně a tuhé čepečky z růžového hedvábí s vyšívanými holubičkami.

V západním pásmu jihočeského kraje leží **Prácheňsko**, v historii jeden z největších krajů Českého království, dnes poměrně rozlehlá jihočeská národopisná oblast, sahající na jihu k Šumavě, na severu až k oblastem středočeským. *Prácheňský kraj* má tak několik podob. Při šumavských hranicích jsou to oděvy prosté, držící se starých forem horského šatu. Zajímavé jsou zdejší kaftany, živůtkové sukně z pruhovaného kanafasu, k nimž se nosí lněné košilky, různé jupky, prací zástěry, tištěné šátky, na nohou pantofle, dřeváky a barevné punčochy.

V regionech kolem královských měst v čele s **Pískem** se zachovaly kroje zdobenější, popsané díky správě kraje již v první polovině 19. století; posléze však dospěly k nivelizovaným bělavým typům sousedního Táborska, jen s jednodušší kresbou vyšívaní. Bohaté selky se v průběhu 19. století odívaly do dobových špensrů a zlatých čepců, zde osobitě zdobených nabranými i volně vlnajícími stuhami. V prácheňských krajích se jen těžko hledají další specifické rysy. Snad i proto se jich v krajových sbírkách zachovalo poměrně málo. Kolem roku 1900 se zde však zdvihla vlna obnovy, a tak dodnes můžeme na místních slavnostech zdejší kroje zhlédnout, i když jen ve skromné podobě.

Z okrajových regionů zbývá ještě **Doudlebsko**, nejjižnější cíp Jihočeského kraje, ležící na jih od Českých Budějovic směrem na Český Krumlov, až k hranicím státu. Oblast se nazývá podle starého kmenem *Doudlebů*, od nichž si zachovala nejen jméno, ale i jistou stavovskou hrdost. Díky ní, ale i vlivem horského hospodářství a německého sousedství, si *doudlebský kraj* uchoval lokální osobitost. *Kroj mužů* ovlivnila živnost zdejších formanů, postupně vnášející do ustrojení prvky dobové pohraniční módy: černé kožené kalhoty, sametové vesty, bílé košile, na hlavě dobové tvrdáčky, jezdecké boty a hlavně široké opasky, vyšívané rozštěpeným pavím brkem, podélné kapsy k ukládání peněz za dovážené zboží. Prostě oděv světáků, pohybujících se po cestách mezi Vídní a Prahou, zde mezi Lincem a Budějovicemi. Tato spojitost ovlivnila i *kroj žen*. Na počátku 19. století si ještě držel charakter starého pošumavského oděvu

z domácích tkanin a tradičních stříhů. S rozvojem hraničního provozu se do oblečení včleňují prvky šířené obchodem: hedvábné zástěry a šátky, místo tradičních červených šátků se teď na hlavu uvazují hedvábné černé, místo pruhovaných šramaček se nosí sukně ostře červené či zelené, živůtky jsou z černého sametu, k nim dobové jupky a plyšové kabátky. Kroj dostává charakter své doby a kraje na hranici Čech. Díky míšení českého a německého obyvatelstva se však doudlebský kraj udržel v užívání déle než jinde, a to až do dvacátých let 20. století, s dodatky dodnes. 5)

Blata, ležící uprostřed kraje, jsou v našem výčtu poslední a zároveň krojově nejvýznamnější oblasti jižních Čech. Jejich charakter se pojí s mentalitou místních sedláků, hospodářících v krajině oplývající rustikálním bohatstvím, a to nejen v hospodářském smyslu. Bohatí blatští hospodáři si stavěli od počátku 19. století krásné usedlosti ve stylu selského baroka, ale penězi nešetřili ani na svých ženách, přesněji na jejich sváteční výbavě. Díky výraznosti byly zdejší kroje rovněž tématem dobových vyobrazení.

Kroje blatských žen vynikají selskou okázalostí, zejména nádhernými výšivkami, které si přes poměrně dlouhou dobu užívání zachovaly originalitu. Starší typ – z první poloviny 19. století – se drží hlavně žlutočervené barevnosti a plně rozvinuté ornamentiky s ohlasem barokního vzorování. V tomto stylu se barevným hedvábím vyšívají sváteční zástěry, košilky s krejzlíky, svatební plachetky a hlavně rozměrné pleny na ženskou hlavu. Právě tyto kusy patří mezi oděvní unikáty, nejen na Blatech, ale i v celočeském, ne-li evropském srovnání. Plena má rozměry čtyři metry čtvereční, kolem obvodu je lemovaná krajkou nebo vyšitými krajkovými zuby a zejména bohatou ornamentální výšivkou, pokrývající prakticky polovinu celku. Výjimečnost pleny však není jen v její výzdobě, ale v unikátním úvazu na hlavě, kdy se přes spodní čepec a perlový vínek vede textile v překřížení pod bradou a končí velkým úvazem na temeni. V zádech pak celý kolos dosahuje hluboko pod pas. 6)

Ostatní díly kroje jsou v souladu s jinými jihočeskými oblastmi – široká šerková sukně vpředu krytá vyšitou zástěrou, měkký krátký živůtek lajdík, košilka s vyduťmi rukávy a *vláčkovými* krajkami na lemech a krejzlíku. Dívky nosí přes účes s copem útlý vínek, nevěsty křehké čepení: korunku, široký vínek se zadním úvazem, v týlu účes kryje dýnko se zeleným věnečkem a gejírem červených stuh. Vdané ženy nosí k oblečení s plenou vatovaný špensr. Doplnkem je vyšívání šáteček, červené punčochy a střevíce. Ve druhé polovině 19. století kraj dostal ještě další podobu. Výrazně se změnila výšivka, která přijala bílý základ



Ženy ve svátečních krojích, Doudleby, rok 2006.



**Rodina ze Ševětína na
Blatech ve svátečních
krojích, rok 2016.**

s množstvím pestrých korálků s flitry a rovněž patří mezi textilní unikáty. Tyto kroje se užívaly až do roku 1900, hlavně ke svatbám.

Blatští sedláci mají kroj rovněž zdobný. Vyšité košile s krajkovými náběrkami, zelené, jemně vyšité vesty, širší žluté kalhoty z jelení kůže, vysoké boty nebo střevíce s modrými či bílými punčochami. Jako doplněk slouží kožešinová čepice s dýnkem či vysoká vydrovka, nošená zejména k dlouhým kabátům.

Blatský kroj je výtvarně poutavý zejména v kombinaci páru muže a ženy. Muž v ustrojení do dlouhého zeleného kabátu jako elegantní pozadí celku, k němu bizarní ústroj ženy v šíři barevných sukní, zástěr a plen, s červeným akcentem doplňků.